

The need to pay attention to women's narration in women's oral history; A case study of the book "Mother of Iran"

Akram Shasanaei, Safoura Aminjavaheeri

Department of History, Faculty of Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran
Master's degree in Women's Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran

Abstract: Oral history is one of the methods of collecting information in contemporary history. In oral history, there are some approaches give importance and credit to the narratives of activists and consider their mission to hear the voices of groups that have been less in the spotlight. Women are one of the groups that try to play their role in history and reflect it by using oral history, either in narration or in choosing the subject. Therefore, women's oral history can be presented in two main parts: a. When the narrators of the oral history are women, regardless of whether the subjects of the interview are women or men, b. When the subject of oral history is women. In this research, attention has been paid to the second type of women's oral history and it tries to draw attention to the type of women's narration. To improve the content, the book "Mother of Iran" has been chosen as an example, and the discussion of women's narration is explored in this book. He is present with the benefit of reading his book, i.e. oral history, with the benefit of how to explain to me where the plural of the result of that narration is based on an adulterous narration that may be combined with a masculine narration that is very disparate. An adulterous novel, my novel is based on the nature of adultery in a type of person, its context and its personal characteristic are the same, the type of person in it and its circumstances, such as its reasoning and even its reasoning in adultery. A collection of literary works that can be easily analyzed in this context. This is the subject of the issue, so that it becomes completely transparent. The occurrence of adulterous companions and adulterous companions in the process of generating an oral history corpus that often contains a very different language.

Key Words: Oral history, women, women's narration, "Esmat Ahmadian", "Mother of Iran".

ضرورت توجه به روایت زنانه در تاریخ شفاهی زنان؛ مطالعه موردی کتاب «مادر ایران»

اکرم شاسنائی*، صفورا سادات امین جواهری

دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

دانش آموخته کارشناسی ارشد مطالعات زنان دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۰۸

چکیده

تاریخ شفاهی یکی از روش‌های گردآوری اطلاعات در تاریخ معاصر است. در تاریخ شفاهی، رویکردهایی وجود دارند که برای روایت‌های کنشگران اهمیت و اعتبار قائل است و رسالت خود را شنیدن صدای گروه‌هایی می‌داند که کمتر در کانون توجه بوده‌اند. زنان یکی از گروه‌هایی هستند که سعی دارند با استفاده از تاریخ شفاهی، چه در روایت و چه در انتخاب موضوع، نقش خود را در تاریخ بازبند و آن را انعکاس دهند؛ بنابراین، تاریخ شفاهی زنانه در دو بخش اصلی قابلیت عرضه دارد: الف) وقتی راویان تاریخ شفاهی زنان هستند؛ فارغ از اینکه موضوع مصاحبه زنان یا مردان هستند، ب) وقتی موضوع تاریخ شفاهی، زنان هستند. در این پژوهش به نوع دوم تاریخ شفاهی زنان توجه شده است و تلاش دارد توجه‌ها را به نوع روایت زنانه جلب کند. برای بهتر رساندن مطلب، کتاب مادر ایران به‌عنوان نمونه انتخاب شده است و بحث روایت زنانه در این کتاب کنکاش می‌شود. پژوهش حاضر با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و تاریخ شفاهی با استفاده از روش تبیینی به این جمع‌بندی رسیده است که روایت زنانه می‌تواند با روایت مذکر تفاوت‌هایی داشته باشد. روایت زنانه بر مبنای طبیعت زنان در نوع پرسشگری تکیه داشته است و لاجرم خصیصه ذاتی آنها را بر دارد؛ چنانکه نوع پرسش‌ها و ظرفیت‌های چشم‌اندازها و حتی استدلال‌های زنان در عرصه ادبیات آنها دربردارنده جنبه‌هایی از تحلیل‌اند که گاه در نگرش مردانه به موضوع این چشم‌اندازها شفافیت نمی‌یابد. ورود مصاحبه‌گر و مصاحبه زنانه در عرصه تولید متن تاریخ شفاهی می‌تواند حاوی چشم‌اندازهای متفاوت باشد.

واژه‌های کلیدی: تاریخ شفاهی، زنان، روایت زنانه، «عصمت احمدیان»، «مادر ایران».

* Corresponding Author: Akram Shasanaei

E-mail address: ak.shasanaei@gmail.com, Aminjavaheeri.s@gmail.com

Copyright2023@ Documents and National Library of the Islamic Republic of Iran. All rights reserved

مدخل

را رعایت شود و وزنه روایت به سود روایت‌ها و کارهای از جنس مذکر سنگینی نکند. در این پژوهش بیشتر به نوع دوم که موضوع زنان هستند و نوع روایتی توجه شده است که از زن قهرمان می‌شود (ر.ک: Managing, 2017); البته باید در بسته پرسشی که از زنان سؤال می‌شود، این مهندسی دربارهٔ ویژگی‌های زنانه درخور توجه قرار گیرد. زنان در مقابل سؤالات هندسی شده و دارای ابعاد مختلف، توانایی پاسخگویی بیشتری دارند؛ زیرا این موارد بیشتر در کانون توجه آنها است. منظور از طرح این مبحث در اینجا، استفاده مطلوب‌تر از ویژگی‌های ذاتی زنان است که می‌تواند روایت متفاوتی را از مردان (در جزئیات، اهداف، انگیزه‌ها و ...، نه در اصل روایت) عرضه کند و به چندی بعدی شدن، عمیق‌تر و متکثرتر شدن تاریخ شفاهی در بازنگاری گذشته کمک کند؛ حتی زن یا مرد بودن مصاحبه‌کننده، در نوع بیان و خروجی مصاحبه‌های تاریخ شفاهی نتایج متفاوتی را در بر دارد؛ چه مصاحبه‌شونده مرد باشد و چه زن. این نیز ریشه در تفاوت‌های ویژگی‌های طبیعت زنان و مردان دارد و اینکه نوع نگاه زنان با مردان به پدیده‌ها کم‌وبیش متفاوت است (نورائی، ۱۴۰۱/۱۰/۱۳).

در پیشینه تحقیق می‌توان به کتاب *زنانگی و روایت‌گری در هزار و یکشب* نوشته فرهاد مهندس‌پور، از دید ادبی و «بررسی عملکرد زنان در قصه‌های هزار و یکشب»، مقاله تاریخ شفاهی و *آزادی صدای زنان* نوشته ماناگینگ ادیتور با تمرکز بر جنبش‌های فمینیستی و بهره‌گیری آنان از تاریخ شفاهی اشاره کرد. افزون بر این، مقاله «*آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس*» نوشته ابراهیم رحیمی پردنجانی و نرگس آل مؤمن دهکردی، چگونگی مصاحبه با زنان را بررسی کرده که به پاره‌ای الزامات مصاحبه با زنان اشاره کرده است. این مقاله به تاریخ شفاهی توجه دارد که روایت‌شان زنان هستند و سعی داشته است با ارائه موارد، بر غنای مصاحبه‌ای بیفزاید که روایان آنها زنان هستند.

«مادر ایران»

کتاب *مادر ایران؛ خاطرات شفاهی عصمت احمدیان* حاصل مصاحبه‌های سیده‌محمد آل‌عمران و نرگس اسکندری با عصمت احمدیان و نگارش نورالهدی ماه‌پری از مجموعه کتاب‌های انتشارات راه یار است که وابسته به دفتر مطالعات جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی است و چاپ سوم آن در سال ۱۴۰۰ منتشر شده است. این کتاب ۳۱۴ صفحه دارد که از صفحه ۲۸۰ به بعد،

تاریخ شفاهی علمی، مراحل متعددی را از زمان استفاده از ضبط صوت تاکنون طی کرده است. موضوعات مختلفی در آن درخور توجه قرار گرفته‌اند و با کسب تجربیات متعدد در این سال‌ها بیشتر پذیرفته و استفاده شده است. همان‌گونه که می‌دانیم تاریخ شفاهی امکان شنیدن روایت‌های افراد مختلف جامعه را فراهم کرده است؛ افرادی که در تاریخ‌نگاری‌های رسمی کمتر به آنها توجه شده است؛ مانند کارگران یا زنان (نورائی و ابوالحسنی ترقی، ۱۳۹۴). به‌طور کلی تاریخ‌نگاری‌های رسمی بیشتر توسط آقایان نگاهشده شده است و نگاهی مذکر به تاریخ دارند. نگاه مردانه با نگاه مردسالارانه متفاوت است. با توجه به اینکه تقریباً نیمی از جمعیت کره زمین را زنان تشکیل می‌دهند، تاریخ شفاهی زنان اهمیت دارد. در فرهنگ ایرانی با توجه به نقش مادر، همسر، خواهر و دختر که زن ایرانی دارد و میزان اثرگذاری در تربیت نسل‌ها اهمیتش بیشتر نمود پیدا می‌کند. لازم است به تاریخ شفاهی زنان توجه شود؛ زیرا اینگونه نیست که زنان دور از حوادث تاریخ باشند و در انزوا به سر ببرند و تنها مردان، تاریخ‌ساز باشند. هر دو در کنار یکدیگر در عرصه‌های مختلف فعال‌اند و با توجه به تفاوت نقش‌آفرینی‌هایشان درخور توجه قرار می‌گیرند (نورائی، ۱۴۰۱/۰۹/۰۹). تاریخ شفاهی زنانه در دو بخش اصلی قابلیت عرضه دارد: الف) وقتی روایان تاریخ شفاهی زنان هستند؛ فارغ از اینکه موضوع مصاحبه زنان یا مردان هستند، آنان را با توجه به نقش‌هایی که بر عهده دارند و فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی آنان در بستری زنانه روایت شود. زنان نوع نگاهشان به موضوعات مختلف و جهان متفاوت از مردان است. زنان نوع روایتشان نیز با مردان متفاوت است؛ چنانکه زنان به انگیزه‌ها و حواشی موضوعات بیشتر توجه دارند و در تاریخ شفاهی می‌توان به‌عنوان زیرمجموعه «حولات تاریخ شفاهی» به آنها پرداخت. روایت زنان با فراز و نشیب همراه است؛ اما قهرمانان متعدد دارد؛ یعنی زنان در روایت خود، نقش و تأثیر جمعی برای افراد قائل‌اند و کمتر در مرکزیت روایت نقش‌پردازی می‌کنند (ر.ک: آبرامز، ۱۳۹۷: ۲۹۳-۲۸۷). ب) وقتی زنان موضوع تاریخ شفاهی هستند، باید توجه داشت فرد مدنظر، زن است و آن را با همان صرافت‌ها و ویژگی‌های زنانه روایت کرد. در این حالت که موضوع زنان است، به جاست به کارهای زنانه آنان، حتی احساساتشان توجه شود (نورائی، ۱۴۰۱/۱۰/۱۳). کوتاه سخن آنکه در روایت زنان، تعادل

موضوع کتاب، زن است؛ زنی که در عرصه‌های مختلف انقلاب اسلامی و دفاع مقدس حضور و نقش پررنگ داشته است. در حوادث انقلاب، در راهپیمایی‌ها شرکت کرده است. بعد از انقلاب، برای اینکه کارکنان به کارشان برگردند و امور کشور با مشکل مواجه نشود، برای مردم، سخنرانی و آنان را دعوت به حضور در کار کرده است. در سازمان‌های مختلف انقلابی به‌عنوان عضو مؤثر بوده است؛ مانند بنیاد مسکن و کانون سمیه که محل زندگی زنان بدسرپرست و بی‌سرپرست بوده است. زمانی عضو شورای حل اختلاف می‌شود و مسئولیت رسیدگی به پرونده‌های مختلف و بیشتر خانوادگی را بر عهده داشته است. با شروع دفاع مقدس، به پشتیبانی جنگ می‌پیوندد و تجربه کار تولید پوشاک، شیرینی‌پزی و سایر کارهایی که از جوانی انجام داده است را در پشتیبانی جنگ به کار گرفته است. او به‌عنوان واعظ، در زمان‌ها و مکان‌های مختلف حضور داشته و برای تبلیغ پشتیبانی جبهه و افزایش روحیه مردم و رزمندگان سخنرانی کرده است. پس از جنگ نیز کارهای تولیدی شخصی‌اش را با پشتیبانی همسر و خانواده‌اش ادامه می‌دهد و در ابعاد مختلف مانند گاوداری، پرورش ماهی و ... کارش را گسترش می‌دهد. در این کتاب سعی شده است عصمت احمدیان به‌عنوان زنی مستقل و قهرمان معرفی شود. نکته اینجاست که عصمت احمدیان، چگونه در این کتاب به‌عنوان قهرمان معرفی شده است. آیا کنشگری‌های زنانه‌اش باعث قهرمان بودن او شده است؟! مطلبی که بیان آن، لازم است این که از کنار شخصیت خود افراد که موضوع تاریخ شفاهی هستند، هم نمی‌توان بدون توجه گذشت، بعضی زنان دارای ویژگی‌ها و شخصیت مردانه هستند؛ اما به هر حال زن هستند و نقش آفرینی‌ها و احساسات زنانه نیز دارند.

روایت زنانه در تاریخ شفاهی زنان و کتاب *مادر ایران*

در کتاب *مادر ایران*، عصمت احمدیان را زنی روایت نکرده‌اند که در خانه بنشیند و تسلیم حوادث شود یا فردی باشد که همیشه نیاز به حمایت دارد و بدون حضور دیگران توانایی انجام کاری را ندارد. او را با توجه به نقش آفرینی‌هایش روایت کرده‌اند؛ ولی اینکه او یک زن است نه مرد، کمتر به چشم می‌آید. او را زنی می‌بینیم که مردانه رفتار کرده است؛ البته بخشی از روایت به نوع شخصیت راوی مربوط است و اینکه راوی، خودش را چگونه روایت و بازخوانی کرده است؛ اما در تدوین

عکس‌ها، اسناد و مدارک مربوط به راوی است. فهرست مطالب شامل پیش‌گفتار ناشر است و چهار فصل به نام‌های پيله لنجون، پروانه در شرحی، برشته‌پر و بی‌بال‌پریدن دارد که براساس مقاطع زندگی راوی فصل‌بندی شده‌اند. فصل آخر، ضمائم هم مؤخره‌ای است که تدوین‌کننده کتاب آن را نوشته است و از زیبایی‌ها و سختی‌های کارش گفته و اینکه بر او چه گذشته است تا مصاحبه‌های خام، کتابی شود که می‌بینیم. در صفحه فهرست، دست‌نویسی از راوی منتشر شده است که اصالت خاطراتش را تأیید می‌کند. طرح جلد کتاب شاخه‌ای از گل پتوس است که رسول خریدگی آن را طراحی کرده است و به نظر می‌رسد استفاده از رنگ سبز، در انتخاب گل و طراحی عنوان کتاب، آگاهانه بوده است. در عطف کتاب مشخصات کتاب بیان شده‌اند و در پشت جلد، برشی چندخطی از متن کتاب آمده است. (ماه پری، ۱۴۰۰).

کتاب *مادر ایران*، حاصل پروژه‌ای بوده است که در دفتر جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی انجام شده است. بر مبنای مصاحبه‌هایی نگاشته شده که با راوی انجام شده‌اند و بنا بر نظر تدوین‌گر ارزیابی و صحت‌سنجی شده است؛ البته در مواردی امکان صحت‌سنجی وجود نداشته است؛ چون دیگر افراد شاهد یا دخیل در روایت حضور نداشته‌اند یا امکان مصاحبه با آنها نبوده است. تعداد جلسات، ساعات و سال انجام مصاحبه‌ها در کتاب ذکر نشده‌اند؛ اما زمان نگارش کتاب، سال ۱۳۹۸ بوده است (ماه پری، ۱۴۰۰: ۲۷۷-۲۷۱). سبک نگارش، ادبی است و راوی از زاویه اول‌فرد مفرد، روایت‌ها را بیان می‌کند. متن روانی دارد و خواننده را تحریک می‌کند که کتاب را تا آخر بخواند. خواننده غافلگیر می‌شود، می‌خندد، می‌گرید و در مواقعی به فکر فرو می‌رود؛ این از امتیازات کتاب و نثر روان نویسنده است. اتفاقات ملموس و عادی است؛ ولی در عین حال باعث شگفتی خواننده می‌شود. اتفاقاتی که افراد مختلف ممکن است تجربه کرده باشند؛ به‌خصوص افراد هم‌نسل عصمت احمدیان. باورپذیر است؛ زیرا بخشی از مردم جامعه این تجربه را دارند، درک کرده‌اند و روایت‌ها را می‌پذیرند. همه اینها علاوه بر توانایی نویسنده و قدرت بیان و حافظه راوی، حاصل تلاش مصاحبه‌گران نیز هست که اطلاعات مختلف و چندبعدی را مهیا کرده‌اند تا تدوین‌گر بتواند براساس آنها بنویسد. پس به کارها و تصمیم‌های متعدد عصمت احمدیان در مقاطع مختلف زندگی‌اش توجه شده است.

راوی و زندگی در روستایی در باغبانان اصفهان شروع شده است. زندگی دختری که محیط زندگی و سبک زندگی‌اش در کودکی، شخصیت او را در بزرگسالی شکل داده است. از این منظر، روشی که استفاده شده است اغلب توسط شفاهی‌کاران به کار گرفته می‌شود و مورد اقبال خواننده، مصاحبه‌کننده، تدوین‌کننده و راوی است.

اینکه فرد حس کند به شخصیت او توجه شده است و برای ثبت خاطرات او و تجربیاتش به سراغ او می‌روند، از نظر ساخت و معرفی سرمایه‌های اجتماعی حائز اهمیت است. همچنین فرد احساس مفیدبودن و ارزشمندی دارد. از او قدرشناسی شده و زحمات او دیده شده است و حس مطلوبی برای او ایجاد می‌کند. همچنین برای دیگران، خواندن و شنیدن اتفاقات زندگی افراد دیگر می‌تواند انگیزه ایجاد کند. جامعه ما، متنوع و متکثر است؛ بنابراین، باید در ارائه الگوها اهتمام داشته باشیم تا برای گروه‌های مختلف با بینش‌های متفاوت الگو معرفی کنیم یا به افراد با تجربیات متعدد توجه کنیم. عصمت احمدیان، دختری روستایی از اطراف باغبانان اصفهان نمونه این افراد است. یک دختر روستایی که می‌تواند نقش‌آفرین باشد. خواننده با آشنایی قبلی که از راوی پیدا کرده است، وارد خرده روایت‌های زندگی او می‌شود. صداقت راوی در بیان داستان‌ها و اتفاقات از همان دوره کودکی او شروع می‌شود؛ مانند صحبت‌های بین او و خانواده‌اش، حتی کتک‌هایی که خورده است، خواست قلبی‌اش از خدا درباره همسر آینده‌اش و ... که در کتاب بسیارند. جزئیات در بیان روایت‌ها به باورپذیری و حس هم‌ذات‌پنداری خواننده کمک می‌کند که حاصل مصاحبه‌ها و توانایی نویسنده است. با این حال، از نظر ظاهری فضاها توصیف نشده‌اند یا کم توصیف شده‌اند؛ اما می‌توان فضاسازی را مجسم کرد؛ البته ایرادی ممکن است پیش آید؛ زیرا هرکس با توجه به فضا و جغرافیای زندگی خود، تصویری را فضاسازی می‌کند که از فضاهای بیان‌شده در ذهن دارد و ممکن است در مواردی متفاوت با آن چیزی باشد که واقعاً بوده است. با توجه به سبک ادبی کتاب، این موارد را می‌توان ایراد اساسی ندانست؛ ولی انتظار می‌رفت با توجه به جمع‌آوری اطلاعات که تاریخ شفاهی بوده است، به این مسائل اهتمام بیشتری شود.

در خلال روایت‌ها، وسایل زندگی، اطلاعاتی کلی از ساختمان‌ها، نوع معیشت مردم، ارتباطات بین مردم به خوبی بیان می‌شود؛ تاریخ اجتماعی و فرهنگی که در شناخت جامعه و

تاریخ شفاهی زنان، مصاحبه‌کننده وظیفه دارد به ظرایف و طبیعت زنانه و ویژگی‌های فرهنگی غالب در زمان وقوع حادثه توجه داشته باشد و تدوین‌کننده نیز باید توجه ویژه‌اش معطوف به این مسئله باشد که یک زن باید روایت شود. این به معنای تحریف اتفاقات نیست؛ بلکه به معنای پر بسامد بودن و پر رنگ کردن ویژگی‌های زنانه است؛ برای نمونه، نقش‌هایی که عصمت احمدیان در شورای حل اختلاف داشته است، به‌ویژه استفاده از فن سخنوری و سابقه تدریس قرآن برای خانم‌ها که باعث رفع اختلافات خانوادگی متعدد شده است، چنان گذراست که توجه خواننده را کمتر به خود جلب می‌کند. در صورتی که ساختن خانه یا گاوداری یا سایر فعالیت‌های او، چنان با جزئیات و جزء‌به‌جزء بیان می‌شود که خواننده در جریان کوچک‌ترین اتفاقات همراه با داستان‌پردازی آن قرار می‌گیرد و بیشتر آن را به خاطر می‌سپارد؛ در صورتی که بهتر بود توازن رعایت شود. همچنین است اقدامات عصمت احمدیان در کانون سمیه که مکانی بوده است که می‌توان به بسیاری از معضلات و نا به سامانی‌های اجتماعی در آن سالها پی برد، ریشه این نا به سامانی‌ها را جستجو و تحلیل کرد، تجربیات را ثبت کرد و راه‌هایی که برای حل معضلات به کار گرفته شده است، را آسیب شناسی کرد. حتی نقش‌های دخترانه، مادرانه و همسرانه او زیاد پردازش نشده است. زنان دارای نگاه متفاوت هستند؛ حتی در برخورد با مسائل مختلف زندگی، نوع برخورد و واکنش‌هایشان باید درخور توجه قرار گیرد. در آن زمان به ابعاد و زوایای مختلف موضوع توجه می‌کنند و حتی آینده اتفاق در شرایط متفاوت را در ذهنشان بازسازی می‌کنند. این را شاید بتوان از ویژگی تمامیت‌نگری زنان دانست؛ البته تمامیت‌نگری زنان محدود به این موضوع نیست، در نوع پرسش کردن آنان نیز مشاهده می‌شود.

اگرچه در صفحه عنوان و جلد کتاب، خاطرات شفاهی نوشته شده است، کتاب فراتر از خاطره‌نگاری محض است و وارد عرصه تاریخ شفاهی شده است (ماه پری، ۱۴۰۰). مهم‌ترین تفاوت تاریخ شفاهی با خاطره شفاهی، توجه به آمدوشد زمانی، مکان و سیر حوادث است که در این کتاب به آن توجه شده است. در مواردی زمان - منظور تاریخ حادثه است - به صورت تقریبی بیان شده است؛ اما خواننده دچار سردرگمی نمی‌شود و متوجه می‌شود این حادثه قبل یا بعد از کدام اتفاق بوده و علت آن چه بوده است و انگیزه‌ها را در می‌یابد. کتاب از زمان کودکی

مسئولیت به رخ می‌کشد. همچنین از مهر و محبت پدر بهره‌مند می‌شود (ماه پری، ۱۴۰۰: ۳۴). در خانه همسرش، تخم مرغ فروشی می‌کند (ماه پری، ۱۴۰۰: ۵۶-۵۳) و با پختن آش و خوراک لوبیا برای مدرسه و فروش آنها به دانش‌آموزان به افراد بی‌بضاعت کمک می‌کند؛ درحالی‌که به انجام کارهای خانه به معنای خانه‌داری صرف علاقه نداشته است (ماه پری، ۱۴۰۰: ۹۸). جالب است که به‌خوبی نیاز مخاطب را تشخیص می‌داده است؛ نمونه آن را در تهیه آب‌نبات چوبی براساس ذائقه کودکان خوزستانی شاهدیم (ماه پری، ۱۴۰۰: ۸۹). از زن همسایه، خیاطی یاد می‌گیرد و به دنیای دوخت و دوز نگاه اقتصادی و درآمدزایی دارد (ماه پری، ۱۴۰۰: ۶۸).

دوران جنگ و دفاع مقدس: از سخنوری و مهارت‌های کلامی‌اش در راستای انگیزه‌دهی به مردم برای بازگشت به ادارات و سازمان‌ها پس از پیروزی انقلاب اسلامی کمک می‌گیرد (ماه پری، ۱۴۰۰: ۱۲۹). به عزت نفس زنان زندانی توجه دارد و نیازهای خاص یک مادر یا دختر زندانی و اهمیتی که برای رفع مشکلات آنان دارد (ماه پری، ۱۴۰۰: ۱۴۴-۱۳۴). اهتمام به تقویت روحیه مادران شهید دارد (ماه پری، ۱۴۰۰: ۱۶۵-۱۶۳). ممکن است روش‌هایی که انتخاب می‌کند از نظر برخی پذیرفته نباشد؛ ولی توجه به شور خاص مردم در آن زمان و نیاز به انجام این کارها، او را به این سمت و سو می‌کشاند؛ مانند تقویت روحیه رزمندگان جنگ و یادآوری وظیفه مهمی که در آن مقطع حساس تاریخی بر عهده داشتند (ماه پری، ۱۴۰۰: ۲۰۵-۲۰۳).

ورود عصمت به کارهای اجرایی مانند بنیاد مسکن مستضعفان (ماه پری، ۱۴۰۰: ۱۳۲-۱۳۰) که جنبه زنانگی در آنها کمتر است، به چه علت بوده است؟ تحلیل زنانه آن چیست؟ آیا فقدان نیروی کار مرد و تنهایی عصمت او را واداشت برای تحقق هدف برآمده از درونش، دست به کار اجرایی نیز بزند؟ پس از دفاع مقدس تا زمان حال: تجربه کارآفرینی‌های متعدد مانند باغداری، گاوداری، شترداری، کندوداری، حوضچه پرورش ماهی (ماه پری، ۱۴۰۰: ۲۶۸-۲۳۹). در این مرحله، عصمت احمدیان، شغل‌هایی را انتخاب می‌کند که به نظر می‌رسد به محیط روستایی ابتدای زندگی‌اش برمی‌گردد.

ج. بروز بُعد ایمانی شخصیت عصمت احمدیان مانند توکل به خدا. همیشه ذکر «یا رازق رزق» که از پدرش آموخته را در خاطر داشته است (ماه پری، ۱۴۰۰: ۱۹) و فعالیت‌های متعدد

ویژگی‌ها و مناسبات بین افراد اهمیت دارد. راوی - حتی شاید به‌صورت ناآگاهانه - روابط اجتماعی، وضعیت اقتصادی، مذهبی و فرهنگی بخشی از جامعه آن زمان را بیان می‌کند که از نظر مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی و تاریخ اجتماعی حائز اهمیت است. فصل‌بندی‌ها براساس مقاطع زندگی راوی است؛ از کودکی تا ازدواج، ازدواج تا شروع جنگ، جنگ تا رحلت امام و پس از آن تا سال تدوین کتاب. اولین مقطع دوره‌ای است که فرد ناخودآگاه برای مراحل دیگر زندگی‌اش آماده می‌شود و شاید خودش نقش چندانی در تصمیمات و حوادث نداشته است و این را نیز صادقانه بیان می‌کند؛ ولی از دوره دوم به بعد، نقش آفرینی راوی فعال‌تر می‌شود و به‌صورت آگاهانه انگیزه‌ها بیان می‌شوند؛ مانند بخش‌هایی که راوی توضیح می‌دهد چرا این کار را انجام داده یا برای چه این کار را کرده یا این اتفاق افتاده است. اهداف و انگیزه‌ها در تاریخ شفاهی اهمیت دارند؛ بنابراین، باید به چرایی حادثه، در کنار چگونگی آن توجه داشته باشیم. همان‌گونه که ترتیب زمانی وقوع اتفاق بیان می‌شود - اول این اتفاق افتاد، بعد فلان اتفاق افتاد و ... - تقدم و تأخر حوادث در بیان روایت نقش دارند و تاریخ شفاهی یکی از تفاوت‌هایش با خاطره‌نگاری همین مسئله است. به جزئیات در تاریخ شفاهی باید توجه شود؛ بنابراین در تاریخ شفاهی به چرایی، چگونگی، عکس‌العمل‌ها و واکنش‌ها نسبت به اتفاقات، تحلیل‌ها از اتفاقات و ... باید توجه داشت که این انتظار در کتاب *مادر ایران* تا حدود زیادی برآورده شده است (ماه پری، ۱۴۰۰).

عصمت احمدیان ویژگی‌های شاخص زنانه‌ای دارد: الف) علی‌رغم فرهنگ سنتی خانواده، بی‌میل به کارهای خانه و ظرایف دخترانه است.

ب) از کودکی تا کهنسالی دو ویژگی برجسته داشته است: ۱. انگیزه درآمدزایی، ۲. دلسوزی عاطفی که این ویژگی‌ها را در میل به استقلال اقتصادی و به روش زنانه انجام می‌دهد و ابزار بروز آن، مهارت‌های کلامی‌اش است؛ در مراحل مختلف زندگی‌اش، نمونه‌هایی از آنها را بررسی می‌کنیم:

کودکی و میانسالی تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی: علی‌رغم سرزنش مادر و خواهرش، حساب‌دار مالی پدرش می‌شود (ماه پری، ۱۴۰۰: ۲۴). زمانی پدرش را راضی می‌کند که کارگر استخدام نکند و خودش این مسئولیت را بر عهده می‌گیرد. در مسیر رفتن به مزرعه برای پدرش شیرین‌زیانی‌های دخترانه می‌کند و از این طریق بروز عاطفی‌اش را علاوه بر قبول

به دیگران نیز در کسب استقلال مالی کمک می‌کند. با بهره‌گیری از کارهایی مانند شیرینی‌پزی و خیاطی و کارهای به ظاهر ساده که در آن زمان تعداد چشمگیری از خانم‌ها آن توانایی را داشتند، کارآفرینی می‌کند و درآمدش، کمک معاش خانواده می‌شود؛ البته در تمام این مراحل، دو نکته حائز اهمیت است: اول همراهی همسر و فرزندان ایشان که مانع فعالیت‌های او نمی‌شوند و دوم اعتماد به نفس و باور به انجام کار توسط راوی. اعتماد به نفس را چگونه به دست آورده است؟ خودش بیشترین نقش را در کسب و بهره‌بردن از آن داشته است یا خانواده یا اجتماع؟ در تاریخ شفاهی باید به این مسائل توجه کرد و اهتمام ویژه‌ای به آنها داشت؛ زیرا یکی از اهداف تاریخ شفاهی ارائه الگوها و سبک‌های متعدد و به اشتراک گذاشتن تجربیات افراد برای کل جامعه است و به نظر می‌رسد کتاب *مادر/ایران* از عهده آن برآمده است.

شرایط بحران‌زا متنوع‌اند؛ مشکلات مالی، از دست دادن عزیزان، جنگ، بیماری، از دست دادن شغل و غیره. در زندگی عصمت احمدیان شرایط بحران‌زای متعددی وجود دارد؛ ولی تسلیم‌نشدن او در مقابل شرایط باعث می‌شود به گفته خودش یا مشکل را حل می‌کند یا راه‌حلی برای مشکل بیابد. این نوع نگاه به مسائل حائز اهمیت است؛ زیرا اگر عصمت احمدیان به‌عنوان مادر یا همسر خسته می‌شد و توان ادامه را نداشت، شرایط زندگی خودش و خانواده‌اش متفاوت می‌بود. این میزان تاب‌آوری از کجا ناشی می‌شود؟ این سؤالات را با تاریخ شفاهی می‌توان پاسخ داد. اینجاست که تاریخ شفاهی به‌عنوان نوعی درمان‌گر می‌تواند درخور توجه قرار بگیرد؛ البته پاسخ‌ها می‌توانند متعدد و چندبعدی باشند. بحث این مقاله نوع پاسخی نیست که به این سؤال داده می‌شود؛ بلکه روش رسیدن به پاسخ است که یکی از آنها، تاریخ شفاهی است.

در شرایط عادی، مدیریت و هدایت زندگی اهمیت دارد که نمی‌توان از کنارش به آسانی گذشت. فرد با توجه به جهان‌بینی و نوع نگاهی که به زندگی دارد، آموزش‌هایی که در زندگی دیده است، افرادی که با آنها معاشرت داشته است و به‌طور کلی تجربه زیسته‌اش در مواقع بحرانی تصمیم می‌گیرد و عمل می‌کند. در واقع آنچه در طول زندگی آموخته است، راهنمای کنش‌های فرد می‌شود؛ به‌خصوص در شرایط بحرانی. این موارد را در کتاب *مادر/ایران* شاهدیم. فارغ از نگاه ارزشی، نوع استفاده از آموخته‌هاست که باعث می‌شود در شرایط بحرانی چگونه

اقتصادی‌اش را با این ذکر آغاز می‌کند. به میزان امکانات و فرصت مورد نیاز برای انجام کارها توجه نداشته است و با توکل بر خدا کاری را انجام می‌دهد که تشخیص داده است در آن زمان باید انجام دهد.

د. امیدواربودن به حرکت: در مواجهه با مشکلات ناامید نمی‌شود و بالاخره با فکر کردن راه‌حلی پیدا می‌کند. جمله «با خود فکر کردم» در متن کتاب، پر بسامد است. دلسوزی عاطفی عصمت احمدیان موجب شده است مسائل و مشکلات پیرامون را ببیند و احساس وظیفه کند. روحیه امیدواری باعث شده است به راه‌حل فکر کند. با روحیه عملیاتی و مستقل خود، سریع وارد فاز اجرا می‌شود؛ مانند بازسازی بیمارستان (ماه پری، ۱۴۰۰: ۲۴۱-۲۴۰) یا خط تولید لباس فرم (ماه پری، ۱۴۰۰: ۱۶۸-۱۶۶)؛ اگرچه همیشه راه‌حل‌هایش پاسخگو نبود و در مواردی ایجاد دردسر هم می‌کرد؛ مانند حل مشکل موش‌های جبهه با بردن گربه (ماه پری، ۱۴۰۰: ۱۷۲-۱۷۰).

ه. توجه به نقش میانجی‌گری راوی: استفاده از مهارت‌های ارتباطی برای حل مشکلات مانند واسطه‌گری در ازدواج جوانان (ماه پری، ۱۴۰۰: ۲۲۷-۲۲۵)، فعالیت در شورای حل اختلاف و حل مشکلات مردم با زمینه نفوذ کلام و موقعیت اجتماعی بدون اینکه تحصیلات یا آشنایی با قوانین مربوط به طلاق و ... را داشته باشد. در بن‌بست‌های اداری و ساختار رسمی هر جا با مشکلی مواجه می‌شود، با واسطه‌گری کارها را سامان می‌دهد.

و. مدیریت در زمان بحران: قبل از پیروزی انقلاب اسلامی و اتفاقاتی که در آن زمان رخ می‌دهد، زندگی عصمت احمدیان وارد شرایط بحران می‌شود. در تاریخ شفاهی زنان باید توجه شود زن با توجه به خواستگاه خانوادگی - اجتماعی و تجربه زیسته و جهان‌بینی که دارد، در بحران‌های زندگی شخصی و اجتماعی‌اش چه روشی را انتخاب می‌کند، چگونه نقش‌آفرینی می‌کند و چگونه مدیریت بحران می‌کند. وقتی زنی مانند عصمت احمدیان وارد عرصه اجتماع می‌شود، مسئولیت‌هایی را بر عهده می‌گیرد و درحالی‌که همسر و مادر است، آن وظایف را انجام می‌دهد، ادامه تحصیل می‌دهد و حتی یک ترم در رشته خانه‌داری در دانشگاه تحصیل می‌کند و به دلیل عدم علاقه، ترک تحصیل می‌کند. این عرصه‌هاست که باعث هویداشدن فضاها و گفتمان‌های فرهنگی می‌شوند. کسی که نوع کارها و سختی آنها شاید برایش چندان اهمیت نداشته باشد، مهم انجام کار است و کارآفرینی. کارگاه تولیدی لباس دایر می‌کند و علاوه بر خودش،

جنسیتی که باعث نقش‌آفرینی و خاص شدن او شده بود؛ اما در کتاب *مادر ایران*، این دو ویژگی جنسیتی و زنانه برجسته نشده و به صورت گذرا از آن عبور کرده است و بیشتر با نگاه مذکر، حتی از بیان خود عصمت احمدیان، کارهای مردانه با شور و حرارت بیشتری بیان شده است؛ درحالی‌که باید توجه داشت ما زن‌های متفاوت را در تاریخ شفاهی باید ببینیم؛ نه اینکه زن‌های مردانه‌مرام را ببینیم. در روایت‌ها از زنان باید روایت زنانه کرد نه مردانه. روایت زنانه، روایتی است که با توجه به ویژگی‌های طبیعی زنان در نوع نگرش و کنش‌های آنان مشاهده می‌شود. نوع پرسشگری، نگاه شبکه‌ای، روایت همراه با تحلیل و توجه به جزئیات متنوع، در عین حال تمامیت‌نگری در برخورد با اتفاقات و ... برخی از ویژگی‌های روایت زنانه هستند. گفتنی است اگر به ویژگی‌های زنان در مراحل مختلف مصاحبه و تدوین اثر توجه شود، روایت‌ها چشم‌اندازهای شفاف‌تر، متعدّدتر، متکثرتر و متفاوتی را در تاریخ شفاهی به ارمغان می‌آورند.

منابع

- آبرامز، لین (۱۳۹۷). *نظریه تاریخ شفاهی*، ترجمه علی فتحعلی آشتیانی، تهران: انتشارات سوره مهر.
- رحیمی پردنجانی، ابراهیم و نرگس آل مؤمن دهکردی (۱۴۰۱). «آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس»، *دوفصلنامه پژوهش‌های تاریخ شفاهی*، شماره ۱۴، صص ۷۰-۶۱.
- ماه پری، نورالهدی (۱۴۰۰). *مادر ایران؛ خاطرات شفاهی عصمت احمدیان*، ج ۳، تهران: انتشارات دفتر مطالعات جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی.
- مهندس‌پور، فرهاد (۱۳۹۰). *زنانگی و روایتگری در هزار و یکشب*، تهران: نشر نی.
- نورائی، مرتضی و مهدی ابوالحسنی ترقی (۱۳۹۴). *تاریخ شفاهی و جایگاه آن در تاریخ‌نگاری معاصر ایران (۱۳۸۵-۱۳۵۸)*، تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام.
- نورائی، مرتضی (۱۴۰۱/۱۰/۱۳) و (۱۴۰۱/۰۹/۹)، مصاحبه‌گر: اکرم شاسنائی، مکان مصاحبه: دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان.
- Editor, Managing. (2017). Oral history and liberating women's voices, www.auswhn.org.au.

رفتار کنیم. این مسئله‌ای است که تاریخ شفاهی باید در بسته پرسشی و تدوین نهایی به آن توجه کند. تاریخ شفاهی بنا ندارد الگوها و یافته‌هایش را مستقیم به خوانندگانش بیاموزد؛ خواننده متن تاریخ شفاهی در حین مطالعه، اینها را درک می‌کند و شیرینی درک و فهم آن برایش محفوظ است. سؤال دیگر اینکه آیا اگر نویسنده کتاب *مادر ایران* خانم نبود، باز اینگونه نوشته می‌شد. این سؤال منتهی می‌شود به سؤال مهم‌تر که تغییر زاویه دید و نوع نگرش در نگارش و تدوین اثر تاریخ شفاهی چه تأثیری دارد. قطعاً مواردی مانند توانایی نویسنده، مهارت، فراغت‌بال و امکان زمان‌گذاری برای کار نگارش و تدوین مهم است؛ ولی به فرض شرایط مشابه، آیا باز هم نویسنده خانم مانند نویسنده آقا می‌نویسد؟ زاویه دیدش به مسائل چگونه است؟ قصد مردانه و زنانه کردن نداریم؛ بلکه به تفاوت‌ها توجه داریم.

نتیجه

تاریخ شفاهی زنان سال‌هاست که یکی از موضوعات تاریخ شفاهی است؛ ولی آیا آنچه از او انتظار می‌رفته را توانسته است برآورده کند؟ چه مسیری را طی کرده است و به کدامین مسیر بهتر است قدم بگذارد؟ تاریخ شفاهی زنان در ایران بیشتر حول محور نقش‌آفرینی زنان در دفاع مقدس است. *مادر ایران* خاطرات زنی روستایی از باغهداران اصفهان است که بعد از ازدواج به اهواز می‌رود و در گذر زندگی به بانویی کارآفرین تبدیل می‌شود. او سختی‌ها و خوشی‌های بسیاری در زندگی داشته و مانند همه گاهی گریه کرده و گاهی خندیده است؛ ولی می‌تواند در معرفی سرمایه اجتماعی، نوع نگرش متفاوت به مسائل زندگی، اتخاذ راه‌حل‌ها و ... درخور توجه قرار بگیرد؛ نه اینکه به همه به‌عنوان الگو توصیه شود؛ ولی تعدد الگو را با انجام طرح‌های تاریخ شفاهی زنان می‌توان فراهم کرد. باید به جزئیات زندگی او توجه شود؛ مانند مواردی که در شخصیت و اتخاذ تصمیماتش نقش داشته و همچنین زاویه دیدی که به مسائل داشته است. نکته حائز اهمیت، نوع نگاه مصاحبه‌کنندگان و تدوین‌کنندگان کتاب است که عصمت احمدیان را چگونه دیده و چگونه برای خواننده روایت کرده‌اند. عصمت احمدیان از نظر تمایلات و ویژگی‌های خُلق و خوی از بعضی زنان هم‌عصر خودش فاصله داشت و از معیارهای متعارف زنانه دور بود؛ اما دور از ویژگی‌های جنسیتی نبود که مهم‌ترین آنها دلسوزی عاطفی مادرانه و مهارت‌های کلامی او بود؛ دو ویژگی

